

כל כך, להוציא עם שלם לחופשי? "מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים?" אבל מעבר למוכן פשוט זה, נמצאת כאן שאלה אמתית של זהות. משה גורל בידי נסיכה מצרייה, בת פרעה. כשהציל את בנות יתרו מהרועים המדיינים המקומיים, הן סיפרו לאביהן "איש מצרי הצילנו" (שמות ב, יט). משה נראה מצרי ונשמע מצרי. ואז הוא התחתן עם ציפורה, אחת מבנותיו של יתרו, ובילה עשרות שנים כרועה מדייני. לוח הזמנים אינו ברור לגמרי, אך הוא היה איש צעיר למדי כשהלך למדיין, ואילו כשהתחיל להנהיג את בני ישראל היה בן שמונים, ועל כן נראה שאת רוב שנות חייו הבוגרות בילה עם חותנו המדייני ועם עדריו. השאלה "מי אנכי" מבטאת אפוא גם את ההתחבטות העמוקה הזו. מי אני? מצרי, מדייני או ישראלי?

על פי גידולו היה מצרי, על פי רוב שנותיו היה מדייני – אך הנתון המכריע היה מוצאו. הוא היה צאצאו של אברהם ובנם של עמרם ויוכבד. לשאלתו השנייה לאלוהים, מה שמו, כיצד יזהה אותו באוזני בני ישראל, ענה לו אלוהים תחילה "אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה", אבל אז הוסיף תשובה שנייה:

כֹּה תֹאמַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: "ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם – אֲנִי
לֵהֱיוֹת אֲבֹתֵיכֶם, אֱלֹהֵי יִצְחָק וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב – שְׁלַחְנִי
אֵלֵיכֶם. זֶה שְׁמִי לְעֹלָם וְזֶה זִכְרִי לְדֹר דֹּר." (שמות ג,
יד-טו)

שוב לפנינו כפל משמעות. ברובד הנגלה, אלוהים אומר למשה מה לענות לבני ישראל כשישאלו אותו מי שלח אותו. אבל ברובד עמוק ממנו, התורה מספרת לנו על מהותה של הזהות. התשובה לשאלה "מי אנכי" איננה רק שקלול של מקום הולדתי, חינוכי

זיכרון הוא זהות

אחת הסיבות לכך שהדת שרדה בעולם המודרני למרות מאות שנות חילון היא שהדת עונה לשלוש שאלות שכל אדם חושב שואל את עצמו בשלב זה או אחר בחייו: מי אני? למה אני כאן? מהי הדרך הנכונה לחיות?

מענה לתשובות הללו איננו יכולים לקבל מארבעת המוסדות הגדולים של המערב המודרני: המדע, הטכנולוגיה, כלכלת השוק והמדינה הדמוקרטית הליברלית. המדע אומר לנו איך, אבל לא למה. הטכנולוגיה נותנת לנו כוח, אבל אינה יכולה לומר לנו איך להשתמש בכוח הזה. השוק נותן לנו אפשרויות בחירה, אבל אינו אומר לנו מה לבחור. המדינה הדמוקרטית הליברלית נמנעת באופן עקרוני מעידוד דרך חיים מסוימת. התוצאה היא שהתרבות בת זמננו פורסת בפנינו מגוון אפשרויות כמעט אינסופי, אבל איננה אומרת לנו מי אנחנו, למה אנחנו כאן, ומהי הדרך החיים הראויה לנו.

ובכל זאת, אלו הן שאלות יסוד. השאלה הראשונה שמשא שואל את אלוהים, בהתגלותו הראשונה אליו בסנה, היא "מי אנכי?" (שמות ג, יא). מוכנו הפשוט של ביטוי זה, בהקשרו בתוך הפסוק, הוא שאלה רטורית: מי אני שאצליח לבצע משימה אדירה

ומגוריי, משלח ידי או תחומי העניין והטעם שלי. נתונים אלה עונים לשאלה איפה אני ולשאלה מה אני, אבל לא לשאלה מי אני. תשובתו של אלוהים – אני אלוהי אבותיכם – טומנת בחובה כמה אמירות יסוד בעניין הזהות.

ראשית, זהות היא עניין גנאלוגי, עניין של אילן יוחסין. זהותי קשורה לזהותם של הוריי, וזהות הוריי לזהות הוריהם, וכן הלאה. לא תמיד זה נכון. יש ילדים מאומצים. יש ילדים המתנתקים מהוריהם במודע. אבל אצל רובנו הזהות טמונה בהתוודעות לסיפורם של אבותינו. ואצלנו היהודים, עם שעקירה ונדודים היו מנת חלקו במידה שאין דומה לה, סיפורם של אבותינו הוא כמעט תמיד סיפור של מסע, של אומץ, של סבל או בריחה מסבל, ושל כוח עמידה.

שנית, הגנאלוגיה עצמה מספרת סיפור. מיד לאחר שאמר למשה להגיד לבני ישראל שאלוהי אבותיהם שלח אותו אליהם, מוסיף אלוהים ואומר לו:

לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם, "ה' אלהי אבותיכם נראה אלי – אלהי אברהם, יצחק ויעקב – לאמר: פקד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם במצרים, ואמר: אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הפנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבסי, אל ארץ זבת חלב ודבש". (שם, טז-יז)

רצה לומר: העניין אינו מסתכם בכך שאלוהים הוא אלוהי אבותיהם. הוא גם האלוהים שהבטיח להם הבטחות מסוימות: שהוא יוציאם מעבדות לחירות ויביאם מן הגלות אל ארצם. בני

ישראל הם, אם כן, חלק מסיפור המשתרע על פני הדורות. הסיפור עוד לא נגמר, ואלוהים עומד לכתוב את הפרק הבא שלו.

יתרה מכך. כשאלוהים אמר למשה, בחלק הראשון של תשובתו, שהוא אלוהי אבותיהם של בני ישראל, הוא הוסיף "זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר". יש כאן אבחנה בין שמו, המתקיים לעולם, לבין זכרו העובר מדור לדור; אלוהים נמצא מעל לזמן, בנצח, "לעלם", אבל כשהדברים נוגעים להבנה האנושית הוא מתקיים בתוך הזמן, "לדר דר". והוא עושה זאת באמצעות ההנחלה של הזיכרון: "זה זכרי לדר דר". הזהות העוברת מדור לדור תלויה לא רק במה שההורים היו; היא תלויה גם במה שהם זכרו והעבירו הלאה. הזהות האישית מעוצבת בזיכרוננו של היחיד. הזהות הקבוצתית נקבעת באמצעות הזיכרון הקולקטיבי.¹

והנה אנו מגיעים לפרשת השבוע שלנו, ולמצווה מיוחדת הנכללת בה: מצוות מקרא ביכורים. עם הבאת הביכורים אל "המקום אשר יבחר", דהיינו ירושלים, ומסירתם לכוהן, יש לומר הצהרה זו:

ארמי אבד אבי. וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט, ויהי שם לגוי גדול עצום ורב. וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה. ונצצק אל ה' אלהי אבותינו, וישמע ה' את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו, ויוצאנו ה' ממצרים ביד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדל ובאותות ובמפתים. ויבאנו אל המקום הזה, ויתן לנו את הארץ הזאת, ארץ זבת חלב ודבש. ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתתה לי, ה'. (דברים כו, ה-י)

פסקה זו מוכרת לרבים משום שעוד מימי בית שני, אם לא קודם, היא חלק מרכזי מן ההגדה של פסח, ועליה מושתת הסיפור שאנו מספרים בליל הסדר. אך הנה כי כן, במקורה היא נאמרה בהבאת הביכורים, לא בפסח; מחג השבועות ואילך. זה מפליא, משום שכאשר מביאים ביכורים, כאשר מודים לה' על הארץ ועל תבואתה ועל פרותיה, מתבקש יותר לשבח אותה כאלוהי הטבע, לא כאלוהי ההיסטוריה; לדבר על בריאת העולם, לא על מעשיו של יעקב אבינו ועל יציאת מצרים. הסיפור המסופר במקרא ביכורים מסביר מדוע אני, מביא הביכורים, נמצא כאן, ולמה העם שאני שייך אליו הינו העם שהינו ומדוע מקומו הוא "המקום הזה". לא היה כדבר הזה בעולם העתיק, ואין כמוהו גם בימינו. כדבריו של יוסף חיים ירושלמי בספרו הקלאסי 'זכור',² היהודים הם העם הראשון שראה את אלוהים בתוך ההיסטוריה, העם הראשון שמצא בהיסטוריה משמעות-על, העם הראשון שעשה את הזיכרון לחובה דתית.

מן הסיבה הזו, הזהות היהודית היא הזהות העיקשת ביותר שהעולם ידע: הזהות היחידה שנשמרה אלפיים שנה בידי מיעוט שהיה מפוזר על פני ארבע כנפות תבל, הזהות היחידה שהובילה לבסוף את נושאה אל ארצם הקדומה, להקים בה מדינה משלהם ולדובב את שפת-הספר העתיקה שלהם. זהותנו היא זיכרוננו, ומקרא הביכורים הוא דרך להבטיח שהיהודים לא ישכחו אף פעם.

את מדפי הספרים החדשים בארצות הברית שוטף זה כמה שנים גל של ספרים התוהים על מצבו של הסיפור הלאומי האמריקני: האם הוא עוד מסופר? האם הילדים עוד לומדים אותו? האם הוא עדיין ממסגר את התודעה הלאומית של כלל האזרחים, ומזכיר לדורות חדשים לאילו מאבקים נדרשו אבותיהם כדי לבנות מולדת לחופש, ומה נדרש מאיתם כיום כדי שהחירות

תוסיף ותתקיים?³ תחושת המשבר מורגשת היטב בספרים הללו, ואף כי מחבריהם בעלי דעות פוליטיות מגוונות ומנוגדות, התזה של כולם זהה פחות או יותר: אם תשכחו את הסיפור, תאבדו את זהותכם. גם אומות עלולות ללקות באלצהיימר. אנחנו תלויים במה שאנחנו זוכרים, וכך גם העולם המערבי כולו; והאפשרות הממשית שהעולם המערבי יאבד את זיכרוננו הקולקטיבי היא איום מידי על עתיד החירות.

היהודים מספרים את סיפור ה"מי אנחנו" שלהם במסירות ובהתמדה רבות משל כל אומה אחרת על פני האדמה. לכן הזהות היהודית עשירה ומהדהדת כל כך. בעידן שבו הזיכרון הדיגיטלי במכשירים שבידינו גדל במהירות עצומה, מקילור-בייטים אך זה לא כבר למגה-בייטים ולג'יגה-בייטים והלאה, והזיכרון שבמוחנו מתכווץ מפניו, ליהדות יש מסר לאנושות כולה. את זיכרון הזהות אי אפשר להעביר למכונה. צריך לרענן אותו דרך קבע ולהנחילו לדורות הבאים. וינסטון צ'רצ'יל אמר, "כרוחק מבטך לאחור – כן רוחק מבטך קדימה".⁴ כשאנו מספרים את סיפור עֲבָרֵנו, אנו בונים את עתיד ילדינו.

1. לחיבורים קלאסיים על זיכרון קיבוצי וזהות קיבוצית: Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, University of Chicago Press, 1992; Jacques le Goff, *History and Memory*, Columbia University Press, 1992.
2. יוסף חיים ירושלמי, *זכור*, מאנגלית: שמואל שביב, תל אביב: עם עובד, תשמ"ח.
3. Charles Murray, *Coming Apart*, Crown, 2013; Robert Putnam, *Our Kids*, Simon and Shuster, 2015; Os Guinness, *A Free People's Suicide*, IVP, 2012; Eric Metaxas, *If You Can Keep It*, Viking, 2016; Yuval Levin, *The Fractured Republic*, Basic Books, 2016.
4. Chris Wrigley, *Winston Churchill: a biographical companion*, Santa Barbara, 2002, .xxiv.